

Dr Miloš Zdravković*

PRVENSTVO PRIRODNOG PRAVA¹ – geneza jedne ideje –

Apstrakt: Savremeni jusnaturalizam promovise stav da se prirodno pravo sastoji od tri grupe principa. Prva i najvažnija grupa principa rukovodi ljudske izbore i postupke ka ostvarivanju osnovnih ljudskih dobara, poput života, znanja, prijateljstva, koja su po sebi vredna. Druga grupa principa usmerava ljude ka valjanim izborima, koji ih vode prema osnovnim dobrima. Neki od tih principa su da treba imati jedan racionalan i koherentan životni plan, da treba delati na opšte dobro zajednice, da treba u svakoj radnji i aktu poštovati sva osnovna ljudska dobra, da treba slediti naloge svoje savesti itd. Proizvod svih ovih principa jeste moralnost. Pošto ovi principi rukovode od suda o tome šta su osnovna dobra do zaključka o tome šta je ispravno da se čini ovde i sad, oni se mogu nazvati i principima praktičke razboritosti. Treća grupa principa, koji se mogu nazvati i posebnim moralnim normama, odnosi se na dozvoljavanje ili zabranjivanje određenih ljudskih ponašanja, poput zabrane ubistva nedužne osobe.

Budući da pravo ima svoju moralnu svrhu, norme pozitivnog prava treba da budu utemeljene u prirodnom pravu. Ova stara koncepcija ima dugu istoriju razvitka počev od Aristotela, preko Tome Akvinskog, sve do današnjih dana. U okviru moderne teorije prirodnog prava, ta koncepcija za osnovnu svrhu ima utvrđivanje kriterijuma kako norme pozitivnog prava treba da proističu iz prirodnopravnih principa.

Ključne reči: Prirodnopravna teorija, prirodnoopravni principi, pozitivno pravo, Aristotel, Toma Akvinski, Džon Finis, Robert P. Džordž.

1. UVOD

Prirodnopravna škola stara je koliko i filozofsko promišljanje o pravu, dakle bezmalo dva i po milenijuma. Razume se da jedna škola mišljenja koja toliko dugo traje doživljava svoje transformacije, da se u izvesnom

* Docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
e-mail: milos.zdravkovic@ius.bg.ac.rs

1 Ovaj članak napisan je u okviru projekta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Identitetski preobražaj Srbije”.

stepenu menja, te da se kroz vreme razlikuju neke njene karakteristike. Ipak, postoji sasvim jasan razlog zbog čega se pod isti naziv ili u istu školu promišljanja o pravu mogu svrstati različite pravnofilozofske koncepcije počev od grčkih sofista, Platona i Aristotela, preko srednjovekovnih i novovekovnih mislilaca, pa sve do savremenih jusnaturalista, naime, taj da se moralna ispravnost prava uvek procenjuje s obzirom na njegov odnos s prirodnopravnim načelima. Drugim rečima, samo pozitivno pravo koje svoj izvor nalazi u prirodnom ima svoju moralnu ispravnost i svoje adrese obavezuje ne samo u pravnom već i u moralnom smislu.

Kompleksno pitanje izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog, kao njemu prethodećeg, među prvima je postavio Aristotel i ono je do danas jedno od centralnih pitanja prirodnopravne škole. Zbog toga će u narednim redovima, doduše u najgrubljim crtama, biti predstavljena geneza ove ideje, i to u tri vezana koraka, počev od Aristotelovog postavljanja problema, preko stanovišta Svetog Tome Akvinskog, pa sve do savremenih jusnaturalista koji baštine ove duge tradicije. No prethodno je potrebno ocrtati moderno shvatanje prirodnog prava, kako bi se bolje razumeli razvoj i domašaj ideje koja stoji u njegovom središtu, ideje o prirodnom pravu kao izvorištu pozitivnog.

2. SAVREMENO SHVATANJE PRIRODNOG PRAVA

Danas se u okviru prirodnopravne škole vode veoma zanimljive debate, koje su najčešće vezane za aktuelna društvena pitanja, ali i za čitav niz onih opštih teorijskih pitanja poput prirode i vrednosti prava. Jedan ogranak škole koji se poslednjih nekoliko decenija razvijao u anglo-američkom svetu od strane većeg broja pravnih teoretičara svetskog ugleda,² poprimio je svoje prepoznatljive konture i utvrdio čvrste pozicije. Glavna karakteristika ovog pravca jusnaturalizma ogleda se u snažnom oslanjanju na dugu tradiciju prirodnog prava, ali ne u smislu slepog sleđenja starih ideja, već u njihovom razvoju i prilagođavanju savremenoj problematici, kako društvenoj tako i pravnoteorijskoj. Zbog ovih osobina savremenog anglo-američkog jusnaturalizma, odnosno veoma izražene pravnoteorijske bliskosti njegovih najvažnijih predstavnika, moguće je na malom prostoru, naravno uz izvesne aproksimacije, predstaviti njegove glavne crte.

Prema Robertu Džordžu, prirodno pravo sastoji se iz tri grupe principa.³ Prva i najvažnija grupa principa treba da usmerava ljudske izbore i

2 Npr. Džermen Grise (*Germain Grisez*), Džon Finis (*John Finnis*), Džozef Bojl (*Joseph Boyle*), Robert Džordž (*Robert P. George*) i mnogi drugi.

3 Ovde se Džordž u veoma velikoj meri oslanja na teorijske postavke svojih prethodnika, pre svih Grisea i Finisa, vidi George, R., 2004, *In Defence of Natural Law*, Oxford, Oxford University Press, pp. 102. i d.

radnje prema razumnim ciljevima, tj. prema osnovnim ljudskim dobrima kao što su život, zdravlje, znanje, prijateljstvo, estetsko iskustvo itd. Ovi principi pružaju ljudima neposredne razloge da svoja ponašanja usmere ka ostvarenju osnovnih ljudskih dobara kao unutrašnjem aspektu sveukupnog ljudskog ispunjenja. U osnovi razloga za ljudsko delovanje ka ostvarenju osnovnih dobara leži stav da njihovo ostvarenje nema instrumentalnu vrednost, već je svrha po sebi. Naravno, osnovna dobra kojima treba težiti takođe mogu biti i sredstva pomoću kojih se mogu ostvariti i neke druge vrednosti i svrhe, ali je ovde bitno naglasiti da se osnovna ljudska dobra ili vrednosti ne pojavljuju samo i uvek kao sredstva za postizanje nekih drugih ciljeva.⁴ S druge strane, postoje isključivo instrumentalna dobra, čija je jedina svrha da se preko njih ostvare neka druga dobra i ciljevi, ali se njima, za razliku od osnovnih dobara, razumno ne može težiti isključivo zbog njih samih.⁵ Dakle, prva grupa principa treba da omogući identifikovanje osnovnih dobara čijem ostvarenju treba težiti, te da ih stalno ističe, štiti i unapređuje.

Druga grupa principa treba da pomogne u odgovoru na pitanje kako čovek može da participira u ovim oblicima osnovnih dobara, kako da ih ostvari. Ovi principi usmeravaju ljude ka valjanim izborima, koji ih vode prema osnovnim dobrima. Neki od tih principa su da treba imati jedan racionalan i koherentan životni plan, da treba delati na opšte dobro zajednice, da treba u svakoj radnji i aktu poštovati sva osnovna ljudska dobra, da treba slediti naloge svoje savesti itd. Proizvod svih ovih principa jeste moralnost, jer se svaki od ovih principa može smatrati vidom moralne obaveze ili moralne odgovornosti. Budući da u suštini ovaj drugi skup principa rukovodi od suda o tome šta su osnovna dobra do zaključka o tome šta je ispravno da se čini ovde i sad, oni se mogu nazvati i principima praktičke razboritosti.

Konačno, treća grupa principa, koji se mogu nazvati i posebnim moralnim normama, odnosi se na dozvoljavanje ili zabranjivanje određenih ljudskih ponašanja, poput zabrane ubistva nedužne osobe ili zahteva da se

4 Vidi Finnis, J., 1980, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, Clarendon Press, p. 62.

5 Brajan Biks daje zgodan primer – ako bi neka osoba nabavljala lekove, ne zato što je bolesna ili bi se mogla razboleti, ne zbog nekog posla (npr. dalje distribucije lekova) ili naučnog proučavanja, već jedino zato što želi da ima puno lekova kod sebe, postavilo bi se pitanje o racionalnosti ponašanja takve osobe ili o njenom duševnom zdravlju. Vidi Bix, B., *Natural Law: The Modern Tradition*, u: Coleman, J., Shapiro, S., Himma, K., E. (eds.), 2002, *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford, Oxford University Press, p. 86. Težnja ka novcu isključivo radi sticanja novca predstavlja isti primer. Sam po sebi, novac nema nikakvu suštinsku vrednost, već je samo sredstvo preko kojeg se može doći do drugih vrednosti. Zbog toga se škrtnost kao izraz krajnje sebičnosti u psihologiji ne tretira kao osobina ličnosti, već kao bolest.

pozajmica vrati. Ovaj skup principa koji se izvodi iz prethodna dva usmeren je na uređivanje društvenih odnosa, tj. on treba da bude primenljiv na društvene zajednice, posebno na državu kao celovitu političku zajednicu. Kao takav, on treba da se nalazi u osnovi pozitivnog prava koje u stvarnosti uređuje društvene odnose u državi.

Glavna svrha pozitivnog prava jeste da društvene odnose u političkoj zajednici uredi na takav način da svaki pojedinac u društvu može da participira u osnovnim oblicima ljudskih dobara. Budući da je čovek po svojoj prirodi društveno biće,⁶ on kao član određene društvene zajednice svoje potencijale u punoj meri ostvaruje jedino ako takva zajednica pruža potreban okvir i mogućnosti za ukupno ljudsko ispunjenje.

Takva sveobuhvatna politička zajednica koja pruža okvir za sve aspekte ljudskih odnosa jeste teritorijalna država. Razlog zašto se smatra da teritorijalna država predstavlja takav okvir nalazi se u osobenostima prava kao instrumenta kojim državna vlast reguliše društvene odnose na svojoj teritoriji. Kratka analiza glavnih karakteristika pravnog sistema pokazuje da na teritoriji države pravni sistem pretenduje da ima autoritet da uredi sve oblike ljudskog ponašanja, tj. smatra se da ne postoje društveni odnosi koje pravni poredak ne bi imao pretenziju da reguliše. S druge strane, kao najviši normativni sistem pravni poredak postavlja pravila i ograničenja svim drugim normativnim porecima u društvu, te sva pravila i normativni aranžmani (npr. statuti, ugovori, pravilnici) drugih asocijacija (verskih zajednica, sportskih saveza, političkih stranaka itd.) imaju pravnu snagu na teritoriji države samo ako im je ona priznata od strane pravnog poretka.⁷ Na taj način pravo određuje uslove pod kojima te asocijacije deluju, kao i uslove pod kojima građani u njima mogu da participiraju. Drugim rečima, bez pravnog poretka kao sveobuhvatnog i najvišeg normativnog poretka države kao političke zajednice ne može se zamisliti način na koji bi se efikasno sprovodila koordinacija socijalnih ponašanja, koordinacija koja raznoliko mnoštvo pojedinaca i asocijacija čini jednom celovitom političkom zajednicom.

Još je Toma Akvinski sasvim jednostavno zaključio da je „cilj prava opšte dobro zajednice”.⁸ Pozitivno pravo kao glavni instrument koordinacije društvenih ponašanja treba da vodi ka ostvarivanju zajedničkog dobra, jer zajedničko dobro predstavlja najvažniji princip praktičke razboritosti. Osnovne vrednosti čovek može da ostvari isključivo u ljudskoj

6 Vidi Aristotel, 1984, *Politika*, prevela Ljiljana Stanojević-Crepajac, red. prevoda Franja Barišić, Beograd, BIGZ, 1253a.

7 Ovde se jusnaturalisti (konkretno Finis) u velikoj meri oslanjaju na Razovo određivanje glavnih karakteristika pravnog sistema. Vidi Raz, J., 1990, *Practical Reason and Norms*, 2 ed., New Jersey, Princeton University Press, pp. 149–154.

8 Toma Akvinski, S. T. I-II, q. 96 a, 1.

zajednici, ali postoje i zajedničke vrednosti ljudske zajednice bez kojih nije moguće ostvarenje individualnih vrednosti na valjan način. Zajedničko dobro pruža uslove u okviru kojih članovi zajednice mogu na razuman način da ostvaruju svoje ciljeve i da realizuju osnovne vrednosti, i to je razlog zašto različiti pojedinci na različite načine i pod različitim uslovima sarađuju jedni s drugima.

Društvene zajednice, baš kao i pojedinci, stalno vrše određene izbore i donose odluke. Odluke donete na nivou zajednice odnose se na propisivanje ispravnog ponašanja pripadnika te zajednice u određenim situacijama. Ponekad, posebno u manjim društvenim zajednicama, izbori se vrše i odluke donose konsenzusom, opštom saglasnošću članova zajednice kako da uredi svoje odnose. Ipak, na nivou države kao celovite zajednice, konsenzus je praktično neostvariv. Razlog za to je u samoj ljudskoj prirodi jer čovek po svojoj prirodi nije samo dobar ili loš, racionalan ili neracionalan. U svakom čoveku pomešane su konstruktivne i destruktivne težnje i zato su i u svakoj ljudskoj zajednici izmešana različita stremljenja koja oblikuju pojedinci koji čine zajednicu – od posvećenosti zajedničkom dobru pa do želje da se zbog gluposti i sebičnosti ostvaruju ciljevi suprotni opštim vrednostima. Stoga jednoglasnost može izgledati kao najbolji način rešavanja koordinacionih problema u okviru ljudske zajednice, ali ona u praksi nikada ne može biti postignuta. Jednostavno, ljudsko ponašanje nije determinisano i u zajednici ljudskih bića u kojoj su inteligencija i posvećenost zajedničkim ciljevima pomešani s glupošću, jednoglasnost ne predstavlja praktičnu mogućnost.

Za najveći broj problema socijalne koordinacije u državi postoje dva ili više razumna i primerena načina rešavanja, ali nijedan način neće predstavljati rešenje dok se kao takav ne usvoji. To sa svoje strane znači da prihvatanje određenog načina rešavanja koordinacionih problema isključuje sve ostale razumne načine koji su u tom trenutku dostupni. U konačnoj analizi, postoji samo jedan put koji vodi do izbora između alternativnih načina koordiniranja akcije radi postizanja zajedničkog cilja i zajedničkog dobra neke grupe. Ako se ljudi u okviru jedne zajednice susreću s najrazličitijim problemima socijalne koordinacije (npr. kako upravljati i koristiti prirodne resurse, kako uskladiti vršenje pojedinačnih prava s ostalim takvim pravima ili ostvarenjem zajedničkih ciljeva, kako postupati u slučaju elementarne nepogode ili odbrane zajednice, kako odrediti granice korišćenja sile itd.), a nisu u mogućnosti da ih reše zajedničkim dogovorom o izboru potrebne akcije, onda mora postojati određeni autoritet koji će odlučiti na koji način će ovi problemi biti rešavani.⁹ Taj autoritet u okviru

9 Robert Džordž primećuje kako se često misli da je autoritet prava neophodan jedino zbog ljudske sebičnosti, slabosti, nepopustljivosti, nestalnosti. Uistinu, čak i u nekom

države kao celovite političke zajednice jeste državna vlast. Glavna funkcija državne vlasti ogleda se u koordinaciji socijalnih ponašanja pojedinaca radi postizanja ciljeva zajedničkog dobra.

Najvažniji element državne vlasti jeste posedovanje monopola fizičke sile. Monopol sile obezbeđuje efikasnost, tj. poštovanje pravnih pravila od strane subjekata na koje se ona odnose. Ipak, organizacija sile predstavlja samo faktički element državne vlasti, ali stvarni osnov njenog autoriteta, njene legitimnosti, jeste način na koji se monopol sile koristi. On se ogleda u odgovornosti upravljanja – jednostavno, lica koja vrše državnu vlast dužna su da je vrše na takav način koji će obezbediti zajedničko dobro cele zajednice. Državna vlast koja nije u stanju da unapređuje zajedničko dobro, u strogom smislu i ne poseduje autoritet, bez obzira na to koliko je efikasno njeno upravljanje. Budući da vlast pomoću prava uređuje društvene odnose, pitanje državnog autoriteta se svodi na efikasnost i valjanost pravnog poretka.¹⁰ Efikasan i valjan pravni poredak predstavlja zbirnu refleksiju sve tri grupe prirodnopravnih principa – u državi u kojoj se putem prava ostvaruje zajedničko dobro, građani se i sami mogu ostvarivati u svim ljudskim aspektima. Dakle, u žarišnom smislu pravo se može definisati kao skup pravila koja su usmerena ka opštem dobru zajednice, i ovakvim načinom definisanja pozitivizacija pravila se dovodi u neposrednu vezu s principima prirodnog prava, tj. prirodno pravo se razume kao kriterijum valjanosti pozitivnog.¹¹

zamišljenom društvu koje čine anđeli, određena forma prava bi bila neophodna kako bi se koordinirala njihova ponašanja, jer bez takve koordinacije, ni ostvarenje opšteg dobra nije zamišljivo. Razume se da bi sankcija, kao pretnja za kršenje prava, u takvom društvu bila nepotrebna, što ne znači da pravo, kao instrument društvene koordinacije, ne bi bio neophodan. Za razliku od zamišljenog društva anđela, u ljudskoj političkoj zajednici sankcija je univerzalni prateći element prava i otkriva njegovu prinudnu prirodu, ali, kako Džordž primećuje, nije suštinska u objašnjenju samog koncepta prava. George, R., 2004, p. 107.

- 10 Tako je i Makijaveli, koji je prvi zaključio da politika ne podleže moralnim principima, ipak izneo tvrdnju da „glavni temelji svih vladavina, kako novih, tako i starih ili mešovitih, jesu dobri zakoni i dobra vojska.” Makijaveli, N., 1964, *Vladalac*, Beograd, Rad, str. 41.
- 11 Finis nudi i jednu kompleksniju i zbog toga rogovatniju definiciju prava, gde po njemu izraz pravo „prevashodno obuhvata pravila koja, shodno regulativnim zakonskim pravilima, određena i delotvorna vlast (koja je zakonskim pravima sama utvrđena i konstituisana kao institucija) donosi za 'potpunu' zajednicu i potkrepljuje sankcijama u skladu s pravilima rukovođenim jemstvima za izvršenje od strane pravosudnih organa; ovaj skup pravila i institucija smera razboritom rešavanju bilo kojih problema koordinacije u zajednici (i ratifikovanju, tolerisanju, prilagođavanju ili prevazilaženju rešenja koordinacije iz nekih drugih institucija ili izvora normi) zarad zajedničkog dobra te zajednice, na način i u obliku koji je prilagođen opštem dobru odlikama posebnosti, minimiziranjem arbitrarnosti i održavanjem kvaliteta uzajamnosti, kako

3. POČETAK I RAZVOJ IDEJE – ARISTOTEL I TOMA AKVINSKI

Aristotel se na dva mesta pozabavio pitanjem izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog. U *Nikomahovoj etici*¹² Aristotel smatra da državno pravo jeste dvojako: prirodno i pozitivno. Prirodno pravo je nepromenljivo i svuda ima istu važnost, bez obzira na to da li je kao takvo usvojeno ili nije. Za razliku od prirodnog, pozitivno pravo je promenljivo i razlikuje se od države do države. Zašto je to tako, Aristotel objašnjava na sledeći način – kod bogova promenljivost ne postoji, ona je isključena, ali kod ljudi, bez obzira na to da li je nešto od prirode ili nije, ipak je sve promenljivo. Upravo zbog toga i odredbe pozitivnog prava, koje nisu od prirode date već od ljudi donete, nisu svuda iste, već različite. Za njih je, kako to Aristotel kaže, prvobitno¹³ bilo nevažno da li su glasile ovako ili onako, ali to više nije od momenta kada se usvoje zakonom, kao na primer kada se zakonom utvrdi da za određenu žrtvu treba prineti jednu kozu, a ne dve ovce. No nije celokupno pravo pozitivno pravo, jer je pozitivno uvek nekim delom i prirodno, ali, čak i u tom delu u kojem je prirodno, ono je promenljivo.¹⁴ U *Retorici*¹⁵ Aristotel je napravio razliku između opštih, tj. prirodnih zakona, i posebnih, tj. pozitivnih zakona, koji se razlikuju od naroda do naroda jer su ih narodi prema sebi doneli, a koji mogu biti pisani i nepisani. Opšti zakoni su za sve narode isti i kad između naroda nema nikakvih sporazuma, pa čak ni dodira. Šta je prirodan zakon, Aristotel prikazuje na primeru Antigone, koja je pokopala svog brata Polinika uprkos Kreontovoj zabrani. Ona je postupala imajući na umu upravo prirodan zakon. Antigonino nepoštovanje pozitivnog zakona leži u činjenici da on nije bio u skladu s prirodnim i može se zaključiti da Aristotel, iznoseći ovaj primer, smatra da pozitivne naredbe treba da budu utemeljene u prirodnom zakonu.¹⁶

Aristotel je otvorio kompleksno pitanje izvođenja pozitivnog iz prirodnog prava, dok je Toma Akvinski, na osnovu Aristotelovih promišljanja iznetih u *Nikomahovoj etici* koja, kao što se vidi, nisu bila zaokružena,

između samih subjekata prava, tako i u njihovim odnosima sa zakonitim vlastima”. Finnis, J. 1980, pp. 276–277.

12 Aristotel, 2003, *Nikomahova etika*, prevela Radmila Šalabalić, red. prevoda Franja Barišić, Novi Sad, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1134b–1135a, 5, 7.

13 „Prvobitno” – u smislu pre donošenja pozitivnog zakona.

14 Aristotel, 1134b–1135a.

15 Aristotel, 2000, *Retorika*, preveo Marko Višić, Beograd, Plato, 1373b.

16 Aristotel, 2000, 1373b.

sagledavanje ovog problema podigao na znatno viši nivo. Oslonivši se na Aristotelove stavove, Akvinski je zaključio da se pozitivni zakoni ne mogu direktno izvoditi iz prirodnih, jer bi u tom slučaju pozitivni zakoni bili isti kod svih ljudi i u svim društvima, baš kao što su to prirodni.¹⁷ Ali da bi bilo koji ljudski zakon uopšte imao vrednost pravog zakona, on mora biti izveden iz prirodnog.

Prema Akvinskom, svi pozitivni zakoni su ljudski zakoni. Ali pozitivni zakoni nisu i ne mogu biti prosta refleksija prirodnog prava, već njegov derivat. U osnovi, oni se izvode iz prirodno-pravnih načela na dva načina. Neki zakoni putem jedne vrste dedukcije proističu iz opštih načela, te predstavljaju zaključke u odnosu na njih (npr. opšta zakonska odredba koja zabranjuje ubistvo: „Ne ubij.” može se izvesti kao zaključak iz opšteg načela prirodnog prava: „Nikome se ne sme činiti zlo.”). Ovakav način izvođenja zaključaka iz opštih načela podseća na metod prirodnih nauka (gde su dokazani zaključci dedukovani iz aksioma kao logičkih iskaza za koje se uzima da su istiniti). Ipak, veliki broj drugih zakona (npr. propisivanje kazni za određene prekršaje) ne izvodi se iz prirodno-pravnih načela putem dedukcije ili zaključivanja, već putem procesa koji Akvinski identifikuje i naziva konkretizacija (*determinatio*).¹⁸ Ovaj način sličan je načinu kojim se u veštinama opšti oblici konkretizuju na neki poseban oblik.¹⁹ Navedeni načini izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog mogu se prelamati u jednom važećem pravnom pravilu koje npr. zabranjuje vređanje tuđe ličnosti. Dispozicija tog pravila dedukuje se iz načela da treba poštovati dostojanstvo svakog čoveka. Sankcija koja je predviđena za prekršioca ove odredbe može biti različita i određuje se putem konkretizacije (npr. novčana kazna ili određeni broj sati društveno

17 Toma Akvinski, S. T. I–II, q. 95 a, 2. „Opšta načela prirodnog zakona ne mogu se primeniti na sve ljude na isti način zbog velike raznolikosti ljudske stvarnosti. Upravo odatle proizilazi različitost pozitivnog zakona u različitim narodima.”

18 *Determinatio* je teško adekvatno prevesti s latinskog. Tako Finis i Džordž predlažu da se reč prevede sa „konkretizacija”, „specifikacija” ili „implementacija”, dok je Tomo Vereš, kao prevodilac Tome Akvinskog (Toma Akvinski, 2005, *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš, Zagreb, Nakladni zavod „Globus”; Toma Akvinski, 1990, *Država*, izabrao i preveo Tomo Vereš, Zagreb, Nakladni zavod „Globus”) koristio termin „ograničavanje”. Vidi i Finnis, J., On 'The Critical Legal Studies Movement', u: Eekelaar, J., Bell, J. (eds.), 1987, *Oxford Essays in Jurisprudence*, Oxford, Clarendon Press, pp. 146–147.

19 Akvinski je ovaj drugi način slikovito predstavio na primeru arhitekta koji određeni izgled kuće konkretizuje na osnovu opšteg oblika kuće. Tako arhitekta prema potrebama i okolnostima treba da odluči da li će kuća biti prizemna ili spratna, s jednim ili više ulaza i dimnjaka, s krovom na dve ili četiri vode i sl. i to predstavlja konkretizaciju (*determinatio*) onog opšteg izgleda za koji se može reći da je kuća, a ne, recimo, most, brana ili tvrđava.

korisnog rada).²⁰ Ovo razlikovanje između dedukcije i konkretizacije pozitivnih zakona se, dakle, vrši u okviru kategorije pozitivnog prava. Određeni ljudski zakoni „poseduju moralnu važnost delom zbog činjenice da se direktno odnose na prirodno pravo (budući da su dedukovani iz svojih viših principa), dok drugi poseduju moralnu važnost kao pravedni (moralno ispravni) zakoni, 'jedino' zbog činjenice da su doneti (*posited*).”²¹ S druge strane, ljudski zakoni koji nisu doneti na navedene načine, prema Akvinskom predstavljaju puku iskvarenost (*corruptio*).²²

4. UOBLIČENJE IDEJE – SAVREMENI JUSNATURALIZAM

Kako je već naglašeno, najvažniji predstavnici savremenog anglo-američkog jusnaturalizma su svoja glavna stanovišta snažno oslonili na duge tradicije prirodnopravne škole. Tako i Finis, kao najznačajniji predstavnik današnjeg jusnaturalizma, u razradi ove ideje sledi iznete stavove Tome Akvinskog. No pre nego što se predstavi Finisovo shvatanje, bilo bi korisno navesti par primera koji mogu pomoći u objašnjenju izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog.

Kao dobar primer za prikazivanje ideje izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog, može da posluži jedno od najosetljivijih pitanja u svakoj državi, a to je pitanje poreske politike. Plaćanjem poreza finansira se država kao sveobuhvatna politička zajednica. Tim putem osigurava se finansijska osnova za nesmetan rad bolnica, škola, sudova, vojske, administracije itd. Svaka od ovih institucija na svoj način obezbeđuje uslove za normalan život svih članova zajednice i na taj način unapređuje uslove za ostvarenje zajedničkog dobra. Tako je norma koja glasi: „Treba plaćati porez.” zapravo neposredno izvedena iz principa opšteg dobra kao jednog od principa praktičke razboritosti. No ovo je tek prvi korak. Pored najopštijeg pravnog pravila o plaćanju poreza do koga se stiglo dedukcijom, ostaje otvoreno jednako važno pitanje, odnosno način na koji će zakonodavac odrediti visinu poreza za određene kategorije građana i pravnih lica, te kako će organizovati naplatu poreza. Ovo je stvar konkretizacije (*determinatio*), u kojoj se ukrštaju, zapravo sudaraju, najrazličitiji interesi i politike u okviru jedne države. U središtu tog društvenog sukoba je pitanje socijalne pravde, poput određivanja poreskih stopa, povećanje, odnosno umanjenje poreza

20 Vidi Finnis, J., 1998, *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*, Oxford, Oxford University Press, pp. 266–272; Finnis, J., *The Truth in Legal Positivism*, u: George, R. P. (ed.), 1996, *The Autonomy of Law: Essays on Legal Positivism*, Oxford, Oxford University Press, pp. 202.

21 Finnis, J., 2011, *Philosophy of Law*, Oxford, Oxford University Press, p. 183.

22 Akvinski, S. T. I–II, q. 95 a, 2.

za određene kategorije stanovništva, određivanje uslova za oslobađanje od plaćanja poreza, dodatno oporezivanje itd. Uspješna konkretizacija vodiće ka najoptimalnijem rešenju distribucije poreskih tereta, a njen neposredan rezultat biće smirivanje uvek prisutnih napetosti između različitih društvenih slojeva. U ekonomskom smislu, rezultat uspješne konkretizacije pokazće se u efikasnijoj naplati poreza (princip Laferove krive), smanjivanju sive zone, pospešivanju privrednog rasta itd., što ukupno uzev utiče na blagostanje čitave političke zajednice.

Jedan drugi primer takođe može pružiti uvid u odnos između dedukcije i konkretizacije. Polazeći od primera odredaba koje regulišu saobraćaj i za koje se često smatra da predstavljaju samo tehnička pravna pravila koja su indiferentna prema principima prirodnog prava, lako se može uočiti kako je ideja izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog sveprisutna u pravu i da nije ograničena samo na najvažnija pravna pravila. Tačno je da je s pozicije prirodnog prava sasvim svejedno da li je zakonodavac odlučio da vozila treba da se kreću levom ili desnom stranom puta, ili da li prvenstvo prolaza treba da ima vozilo koje dolazi zdesna ili sleva. No ako se malo dublje sagleda ova stvar, zakonodavac pravnim pravilima reguliše saobraćaj zato što je on istovremeno koristan za zajednicu, ali i izuzetno opasan. Uređenjem ove oblasti, zakonodavac prvenstveno treba da zaštiti živote lica koja su učesnici u saobraćaju, ali i da osigura nesmetan protok ljudi i roba. Dakle, saobraćajna pravila crpu svoju normativnu snagu iz principa praktičke razboritosti koji zahteva da se poštuje sopstvena sigurnost i sigurnost drugih. Konkretizacija, sa svoje strane, utiče na sam sadržaj pravila, npr. na visinu ograničenja brzine na putevima, što opet zavisi od mnogih konkretnih okolnosti poput stanja putne infrastrukture, starosti voznog parka, stepena vozačke kulture itd.

Izvođenje zakonskih pravila iz principa prirodnog prava na prvi način uopšte nije jednostavno. Zakonodavac ne može prosto samo da dedukuje te norme iz prirodnog prava nego mora da među zakonske odredbe unese potreban sklad i da ih učini razumljivim. Upravo iz ovih razloga, zakonodavac koristi jedan specifičan način jezičkog izražavanja normi. Razumljivost i sklad su jednako važni pravnicima koji primenjuju pravo i građanima koji moraju da poštuju njegove odredbe. Građani se mogu ili ne moraju ponašati u skladu s osnovnim principima praktičke razboritosti, ali kada se donese određeno pravno pravilo koje je izvedeno iz tih principa i koje se odnosi na sve ili samo na određenu grupu građana, ono kod njih stvara novi i dodatni motiv da se ponašaju po tom pravilu ako žele da izbegnu sankciju koja je predviđena za njegovo nepoštovanje.

Sada bi trebalo ispitati kakav je odnos između prvog i drugog načina izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog. Rečeno je da se prvi način ne

svodi na puku dedukciju, a da drugi način ostavlja izvesnu, ali svakako ne i potpunu slobodu zakonodavcu pri donošenju pravnih pravila. Tako Finis dalje razvija shvatanje Tome Akvinskog dovođenjem u vezu dva načina izvođenja pravnih pravila. Prema njemu, izvođenje prava iz osnovnih prirodnopravnih principa na ova dva načina ne znači da „oni predstavljaju dva toka koja teku odvojenim kanalima”.²³

Kada zakonodavac jasno definiše izvesna pravna pravila, on samim tim vrši konkretizaciju osnovnih principa prirodnog prava i to čini mnogo češće nego u slučaju kada iz njih dedukuje pravna pravila. Sama konkretizacija načelno ostavlja zakonodavcu slobodu izbora najpodesnijeg načina definisanja pravnih pravila. No sam zadatak definisanja ima svoje sopstvene principe. Ti principi koje sledi razborit zakonodavac obuhvataju poželjnost vladavine prava, ali i čitavo mnoštvo drugih suštinskih principa „od kojih su neki bliži, a drugi dalji, neki su nepromenljivi, a drugi pak zavisni u odnosu na osnovne principe i metodološke zahteve praktičkog razuma”.²⁴ Ovi principi, koji se nazivaju *opštim principima prava*, mogu se podeliti na principe prvog i drugog reda. Principi prvog reda odnose se na zakonodavca kada on donosi opšta pravna pravila. Kada zakonodavac to čini, on na neki način deluje *pro futuro*. Zašto na neki način? Zato što pri donošenju novih pravila zakonodavac ne treba da ima na umu samo ostvarenje nekih budućih dobara nego istovremeno mora zaštititi i sva ona dobra i vrednosti koja su postignuta u prethodnom vremenu.

Principi drugog reda se odnose na zvaničnike koji primenjuju pravo. Oni u svojoj delatnosti primenjuju opšta pravila u pojedinačnim, konkretnim slučajevima. Po sebi ti principi uglavnom predstavljaju kristalizaciju ili verzije principa prvog reda. Njihova osnovna svrha jeste da unesu potrebnu meru izvesnosti i predvidljivosti u društvene odnose. Zapravo, principi prvog i drugog reda se međusobno suštinski ne razlikuju, oni predstavljaju dva načina kojima se vrši konkretizacija. Kod principa prvog reda – konkretizacija osnovnih principa razboritosti izražena je kroz opšte pravne norme koje donosi zakonodavac i koje važe za budućnost; kod principa drugog reda – konkretizacija opštih pravnih pravila ogleda se u primeni opštih pravila u konkretnom slučaju od strane državnih zvaničnika i njihova delatnost se odnosi na sadašnji trenutak. Baš zbog toga najveći deo ovih principa se jezički može isto izraziti, a razliku valja napraviti zato što im svrha nije sasvim ista. Naposletku, argument o njihovoj suštinskoj istovetnosti može se naći i u sudskoj praksi u slučajevima kada sud zbog nepostojanja pravnog pravila za konkretan slučaj mora vrlo kreativno da tumači pravo i tako se, uslovno uzev, stavi u ulogu zakonodavca.

23 Finnis, J., 1980, p. 289.

24 Finnis, J., 1980, p. 287.

Ne bi imalo nikakvog smisla da sud tada postupa po suštinski drukčijim principima od zakonodavca.

Finis navodi listu od trinaest opštih principa prava, poput: nema odgovornosti za nenamernu povredu, bez krivice; nema krivične odgovornosti bez *mens rea*²⁵; nema pomoći zloupotrebi prava; sporove ne treba rešavati bez pružanja prilike obema stranama da budu saslušane; nikom se ne sme dozvoliti da bude sudija u sopstvenoj stvari itd.²⁶ Kada ih primenjuju državni zvaničnici, oni figurišu kao principi drugog reda i njihova osnovna svrha je postizanje stabilnosti u društvenim odnosima. Oni mogu biti dostupni i kao principi prvog reda u cilju usmeravanja zakonodavčeve delatnosti. Naravno, ti principi nisu međusobno odvojeni, već su povezani, i samo kao povezani mogu se pravilno razumeti.

Sada se može odgovoriti na pitanje o odnosu dva načina izvođenja pozitivnog prava iz prirodnog onako kako ih je Toma Akvinski definisao. Pravna pravila o braku, svojini, ubistvu, krađi, ugovoru, zaveštanju itd. mogu, uslovno uzev, predstavljati direktnu primenu osnovnih principa prirodnog prava i tada je posredi dedukcija kao prvi način izvođenja. S druge strane, sva ta pravna pravila moraju da se integrišu u sistem vladavine prava, tj. pravo kao skup pravila mora biti u skladu sa osam čuvenih Fulerovih načela vladavine prava (opštost, prospektivnost, jasnost, koherentnost itd.).²⁷ Ta integracija opet zahteva angažovanje zakonodavca i državnih zvaničnika koji primenjuju pravo, a konkretizacija, kao drugi način izvođenja, izražena je kroz njihov napor da postignu integraciju.

25 Poreklo izraza *Mens rea* se nalazi u izreci *Actus non facit reum, nisi mens sit rea* (Delo čini čoveka krivcem samo ako je bio svestan onoga što čini). *Mens rea* danas označava svesnu nameru da se izvrši krivično delo, što zapravo znači da se učini ono što predstavlja delikt u krivičnom pravu, bez obzira na to da li prekršilac ima ili nema svest o tome da svojim delovanjem izaziva zabranjenu posledicu. Vidi detaljnije u Vasić, R., Čavoški, K., 1999, *Uvod u pravo II*, Beograd, Izdavačka kuća „Draganić”, str. 57–60.

26 Finnis, J., 1980, p. 288.

27 „Postoji bar osam načina na koje pokušaj da se stvori i održi sistem pravnih pravila može da prerpti neuspeh [...] Prvi i najočigledniji leži u neuspehom pokušaju da se pravila uopšte stvore, tako da se svaki slučaj rešava *ad hoc*. Ostali načini su: 2) propuštanje da se pravila obnaroduju, ili bar učine dostupnim stranci od koje se očekuje da ih poštuje; 3) zloupotreba retroaktivnog zakonodavstva, koje ne samo da ne može samo da usmerava delanje, već narušava integritet pravila koja važe za unapred, pošto ih izlaže opasnosti povratnih promena; 4) neuspeh da se pravila učine razumljivim; 5) propisivanje protivrečnih pravila ili 6) pravila koja od stranke na koju se odnose zahtevaju nemoguće; 7) unošenje prečestih izmena u pravila da subjekt nije u stanju da se rukovodi njima; i konačno 8) neuspeh da se postigne sklad između proglašanih pravila i načina na koji se ona stvarno primenjuju.” Fuller, L., 2001, *Moralnost prava*, prevela Silva Mitrović, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 39.

Konkretizacija, kao drugi način izvođenja po sebi nije direktno povezana sa osnovnim principima prirodnog prava, ali treba da bude definisana opštim principima prava, principima koji su temelj pravničke struke, a koji su sami izvedeni iz prirodnog prava i to dedukcijom kao prvim načinom izvođenja.²⁸

5. REFLEKSIJA IDEJE – POLOŽAJ SUDIJA

Danas se na horizontu pravne teorije i filozofije vode žestoke rasprave o ulozi moralne filozofije u pravnom rasuđivanju i rasuđivanju o pravu. Glavni razlog ovih debata leži u činjenici da pravo kao ljudska kulturna tvorevina svakako ima i svoju moralnu svrhu. Jedno od glavnih i, u isto vreme, jedno od najspornijih pitanja u okviru savremene anglo-američke jurisprudencije predstavlja pitanje uloge sudija u okviru pravnog poretka. Zbog specifičnosti precedentnog sistema prava, uloga sudija u pogledu kreativne primene (i stvaranja) prava je daleko izraženija nego što je to u kontinentalnom sistemu. Ta uloga seže dotle da se s razlogom može postaviti pitanje da li su sudije vlasne da pod određenim uslovima stavljaju van snage određena zakonska pravila, da uvode nova ili čak da iz korena menjaju značenje nekih ustavnih normi. Kraće rečeno, može se postaviti pitanje da li je zadatak sudija samo primena prava ili i njegovo stvaranje.

U vezi s položajem i ulogom sudija u pravnom poretku, Robert Džordž ističe da se, grubo posmatrano, mogu uočiti dva glavna stava. S jedne strane, teoretičari poput Ronalda Dvorkina (*Ronald Dworkin*) brane stanovište o ekspanzivnoj ulozi sudija, argumentujući da savesni sudija prilikom presuđivanja teških slučajeva svoje zaključke mora izvoditi iz konzistentne moralne i političke filozofije. S druge strane, sudija Robert Bork (*Robert Bork*), kao i mnogi drugi sudije i teoretičari zastupaju stanovište da Ustav Sjedinjenih Država ne ovlašćuje sudije na tako nešto, da, štaviše, prilikom presuđivanja određena moralna filozofija ne treba i ne sme da igra veliku ili bilo kakvu ulogu.²⁹

Iako postoji izvestan broj autora koji Dvorkina smešta u prirodno-pravni tabor, sam Dvorkin se nigde nije deklarirao kao sledbenik te ideje, štaviše, na mnogim mestima pokazao se kao njen žustri kritičar. Takođe, način na koji on tumači ulogu opštih moralnih principa u pravu bitno je različit u odnosu na tumačenje glavnih predstavnika američkog jusnatu-

28 Finnis, J., 1980, p. 289.

29 George, R., 2004, pp. 110–111.

ralizma, koje je mnogo bliže stanovištu sudije Borka. Kako Robert Džordž ističe, u shvatanju američke prirodnopravne teorije uloga sudija ne ogleda se u njihovom direktnom izvođenju pravnih pravila iz prirodnopravnih principa, već se ogleda u konkretizaciji opštih pravnih pravila u pojedinačnim slučajevima (prema Finisovoj terminologiji to su principi drugog reda). Jednostavno, za razliku od Dvorkina, predstavnici jusnaturalizma ne mogu zamisliti da sudija raspolaže ili da treba da raspolaže takvim autoritetom koji je viši u odnosu na zakonodavca ili ustavotvorca, odnosno da sudija nikako ne sme prilikom presuđivanja (teških) slučajeva, sopstveno razumevanje prirodnopravnih principa postaviti kao najviše ili jedino.³⁰ Iako je pitanje sudijskog autoriteta u anglosaksonskom tipu prava teorijski veoma komplikovano, na ovom mestu dovoljno je navesti dva osnovna razloga u prilog jusnaturalističkoj tezi.

Prvi argument neposredno je vezan za glavne principe vladavine prava. Ako bi sudija bio vlastan da u komplikovanim slučajevima direktno izvodi pravilo iz sopstvenog poimanja prirodnopravnih načela (zapravo temeljio svoje odluke na sopstvenom shvatanju pravnih i moralnih vrednosti), to bi širom otvorilo vrata pravnoj nesigurnosti. Pravna sigurnost, predvidivost i izvesnost predstavljaju opšte pravne vrednosti koje priznaju kako jusnaturalisti tako i pozitivisti. Te vrednosti se mogu posmatrati i kao tekovine istorijskog razvoja prava kao društvenog fenomena koji se postupno kretao od vladavine ljudi (npr. apsolutne monarhije) ka vladavini prava (moderne demokratske države). Zbog toga se pitanje dokle seže moć sudija u stvaranju prava postavlja kao jedno od izuzetno važnih pitanja, jer se u njemu prelama smisao ideje vladavine prava. Po sebi se razume da sudije ne treba da budu samo usta zakona, niti je tako nešto u praksi zamislivo. Presuđivanje je po sebi uvek u izvesnoj meri kreativan čin. Ipak, u pravnoj državi sudije treba da uživaju nezavisnost, ali ne i moć da stvaraju novo pravo. To ne bi vodilo samo pravnoj nesigurnosti već bi otvorilo pitanje dopustivosti takvog stvaranja prava, tj. legitimiteta sudija onda kada se nađu u ulozi zakonodavca.³¹

30 Na ovom mestu Džordž imputira Dvorkinu stav koji ovaj nigde nije zastupao, štaviše, sam Dvorkin je bio veliki protivnik uočene prakse da sudije u teškim slučajevima svoje odluke oslanjaju na sopstveno poimanje glavnih vrednosti u pravu. Zbog toga je Dvorkin u svoju teoriju uveo fikciju sudije Herkulesa koji predstavlja ideal sudije koga krasi strpljivost, učenost i mudrost i koji u svakom trenutku može da donese ispravnu odluku. Vidi Dvorkin, R., 2001, *Suština individualnih prava*, preveo dr Đurica Krstić, Beograd, Podgorica, JP Službeni list SRJ i CID, str. 142.

31 „Daleko sam od toga da odbacujem postojanje prirodnog prava, ali jednako odbacujem stanovište da sudije imaju autoritet da ga sprovode, kao i da sudije raspolažu većim stepenom pristupa pravu u odnosu na nas ostale.” Bork, R., 1991, *The Tempting of America*, New York, Simon&Schuster, p. 66.

Drugi argument se može pronaći u Finisovom stavu o nepravdi u pravu.³² Pored ostalih vrsta nepravdi, Finis kao nepravdu navodi slučaj kada neki deo vlasti uzme u svoje ruke prerogative drugog dela vlasti. Naime, raspodela vlasti treba da se vrši po unapred utvrđenim obavezujućim pravilima i ta pravila takođe određuju kome koji deo vlasti pripada. Osim u situacijama kada je ugrožen sam opstanak države i naroda, u kojima zakoni za to ograničeno vreme moraju da budu zaobiđeni i „kada se autoritet vraća na svoj krajnji osnov, akt *ultra vires* jeste akt zloupotrebe vlasti i nepravde prema onima koji se tretiraju kao njeni podanici.”³³ Kada državni službenik (službenici) prisvoji više vlasti nego što mu po pravu pripada, npr. kada sudija u slučaju izvođenja ili konkretizacije nekog opšteg načela preuzme ulogu zakonodavca, reč je o nepravdi distributivnog vida.³⁴

6. ZAKLJUČAK

Na osnovu rečenog, na samom kraju treba naglasiti da tradicija prirodno-pravnog teoretisanja kao glavni zadatak nije imala minimiziranje domašaja pozitivnog prava i umanjjenje značaja i dovoljnosti pozitivno-pravnih pravila u rešavanju najrazličitijih društvenih odnosa, kao što bi se to moglo činiti i što je u jednom značajnom delu naše akademske javnosti uvreženo mišljenje. Tradicija ovakvog promišljanja prvenstveno predstavlja napor da se objasni čin pozitivizacije prava koji kao takav treba da bude vođen principima praktičke razboritosti i, na osnovu njih, opštim principima prava.³⁵ Taj čin bi trebalo da bude izraz razboritosti, a ne hirovitosti ili potpune arbitrarnosti. Uzeti zajedno, principi razboritosti predstavljaju moralnost, a ona treba da opravda „(a) samu instituciju pozitivnog prava, (b) glavne institucije, tehnike i modalitete unutar te institucije (kao npr. podelu vlasti) i (v) glavne institucije uređene i podržane pravom (kao što su vlada, ugovor, svojina, brak i krivična odgovornost). Ono što suštinski karakteriše tradiciju nije prosto zapažanje istorijskih i socioloških činjenica koje pokazuju kako 'moralnost' utiče na 'pravo', već nastojanje da se odrede stvarni principi praktičke razboritosti, da bi se na taj način pružila racionalna osnova za aktivnosti zakonodavca, sudija i građana.”³⁶

32 Vidi detaljnije Zdravković, M., 2010, *Finis o Lex iniusta non est lex, Pravo i društvo*, 4, str. 67–78.

33 Finnis, J., 1980, p. 352.

34 U komutativnom vidu, nepravda se javlja kada državni službenik (službenici), protivno slovu zakona, pokuša da podredi druge svojim sopstvenim odlukama.

35 Vidi Himma, K., *Natural Law*, (www.iep.utm.edu/n/natlaw.htm, 01. 11. 2016).

36 Finnis, J., 1980, p. 290.

LITERATURA

1. Akvinski, T., 1990, *Država*, izabrao i preveo Tomo Vereš, Zagreb, Nakladni zavod „Globus”.
2. Akvinski, T., 2005, *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš, Zagreb, Nakladni zavod „Globus”.
3. Aristotel, 1984, *Politika*, prevela Ljiljana Stanojević-Crepajac, red. prevoda Franja Barišić, Beograd, BIGZ.
4. Aristotel, 2000, *Retorika*, preveo Marko Višić, Beograd, Plato.
5. Aristotel, 2003, *Nikomahova etika*, prevela Radmila Šalabalić, red. prevoda Franja Barišić, Novi Sad, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
6. Bix, B., Natural Law: The Modern Tradition, u: Coleman, J., Shapiro, S., Himma, K. E. (eds.), 2002, *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford, Oxford University Press.
7. Bork, R., 1991, *The Tempting of America*, Simon&Schuster, New York.
8. Dvorkin, R., 2001, *Suština individualnih prava*, preveo dr Đurica Krstić, Beograd, Podgorica, JP Službeni list SRJ, CID.
9. George, R., 2004, *In Defence of Natural Law*, Oxford University Press, Oxford.
10. Finnis, J., 1980, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, Clarendon Press.
11. Finnis, J., On 'The Critical Legal Studies Movement', u: Eekelaar, J., Bell, J. (eds.), 1987, *Oxford Essays in Jurisprudence*, Oxford, Clarendon Press.
12. Finnis, J., *The Truth in Legal Positivism*, u: George, R. P. (ed.), 1996, *The Autonomy of Law: Essays on Legal Positivism*, Oxford, Oxford University Press.
13. Finnis, J., 1998, *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*, Oxford, Oxford University Press.
14. Finnis, J., 2011, *Philosophy of Law*, Oxford, Oxford University Press.
15. Fuller, L., 2001, *Moralnost prava*, prevela Silva Mitrović, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
16. Himma, K., *Natural Law*, (www.iep.utm.edu/n/natlaw.htm, 01. 11. 2016).
17. Makijaveli, N., 1964, *Vladalac*, Beograd, Rad.
18. Raz, J., 1990, *Practical Reason and Norms*, 2 ed., New Jersey, Princeton University Press.
19. Vasić, R., Čavoški, K., 1999, *Uvod u pravo II*, Beograd, Izdavačka kuća „Draganić”.
20. Zdravković, M., 2010, *Finis o Lex iniusta non est lex, Pravo i društvo*, 4.

PRECEDENCE OF NATURAL LAW

Miloš Zdravković

SUMMARY

Modern jusnaturalism claims that natural law consists of three sets of principles. First and most fundamentally, a set of principles directing human choice and action toward intelligible purposes, i.e. basic human goods such as life, knowledge, friendship and health. Second, a set of in-

intermediate moral principles directing choice and actions toward integral human fulfillment. Finally, third set of fully specific (moral) norms requires or forbids certain possible choices like forbidding killing an innocent person. Because the creating of law has a moral purpose, positive law norms have to be grounded in natural law. This old conception has own genesis from Aristotle and Thomas Aquinas to nowadays. Today, in modern natural law theory, this conception has purpose to establish criteria for deriving general norms of positive law from natural law principles.

Key words: Natural law theory, natural law principles, positive law, Aristotle, Thomas Aquinas, John Finnis, Robert P. George.

Dostavljeno Redakciji: 1. decembra 2016. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 20. decembra 2016. god.